

2.4. Assosioiva metaforisuus

Edellä painotin havaintoa synnyttävän oivalluksen metaforisuutta. Lisäksi on tarkasteltava spontaania, assosiatiiivista ja havainnosta riippumatonta metaforisuutta. Assosiointi on liitetty usein runouteen tai niin sanottuun vapaaseen kirjoittamiseen, jossa tuotetaan assosioimalla materiaalia tekstiä varten. Vapaan assosioinnin lisäksi on huomattava, että myös keskustelussa assosiointi tuo leikillisen otteen ajatustenvaihtoon. Assosiointi ei kuitenkaan ole vain mielen kyky, vaan kielellä on siinä keskeinen luova vaikutus. Verkkoteknologian myötä kielen merkitys on korostunut, kun kirjoittaja voi käyttää kieligeneraattoreita tai hakukoneita assosiaatioita hakiessaan. Assosioinnin periaatteena on se, että kieltä ei kontrolloida tarkkojen merkitysten mukaan eikä sillä ilmaista ajatuksia. Tarkoituksena on antautua tilaan, jossa kirjoittaja rekisteröi kielen tarjoamia oikkuja. Käsittelen seuraavassa sitä, millä tavalla assosioiva kirjoittaminen perustuu kielen tarjoamiin mahdollisuuksiin.

Aluksi on kuitenkin epäiltävä vapaan assosioinnin mielikuvaa. Kulkeeko kontrolloimaton kirjoitus todellakin vapaasti vai onko mahdollisesti kaavamaisia reittejä? Surrealistien puhe automaattikirjoituksesta on tältä kannalta arvoituksellinen. Edellä esitin, että kieli ohjaa kirjoittamista siten, että vakiintuneet ilmaisut ja lausemuodot antavat kirjoitukselle tietyn suunnan. Onko siis ajateltava, että kielen kulku pyrkii olemaan kaavamaista, mutta ihmisen assosioiva mieli tuo siihen luovaa vapautta? Tällainen psykologisoiva käsitys on pitkään hallinnut esimerkiksi surrealistisen kirjoittamisen tulkintaa. Siinä on nähty vain villisti assosioivan mielen toiminta, ja näin assosiaatioiden syntymisen lähde on sijoitettu vain mieleen ja alitajuntaan, samalla kun kielen vaikutus on syrjäytetty (ks. esim. Kaitaro 2001). Tällöin langetaan ajatukseen, että kieli olisi passiivista materiaalia, joka elävöityisi vain ihmisen luovasta vaikutuksesta. Alitajunta on silloin oletettu ei-kielelliseksi lähteeksi, joka voitaisiin erilaisten keinojen avulla päästää elävöittämään kieltä. Käsitys alitajunnasta syvänä kaivona, josta noustessaan oudot mielteet saavat sanallisen hahmon, pitää assosioivaa kirjoittamista vain itseilmaisuna eikä tee oikeutta kielelle. Irrotessaan logiikasta alitajunta siirtyy vain toiselle alueelle, itse asiassa kielen retorisen toiminnan alueelle. Tämän myötä kysymys assosiaatioistakin tulee asettaa siten, että kielen voimat saavat siinä arvoisensa aseman.

Pyrin seuraavassa osoittamaan, että kielen kaavamainen kulku ja assosiativisuus eivät ole polaaraisia vastakohtia, joiden toinen ääripää olisi täysin ennakoitava kaavamaisuus ja toinen puolestaan täydellinen sattumanvaraisuus. Assosioiva kirjoittaminen tuo erottelemattomasti esiin kaavamaisia kuvioita, niiden yllättäviä muunnelmia ja sattumia, ja tämä johtuu ennen kaikkea kielellisistä voimista.

Assosiativinen metaforisuus on olennainen osa modernin kirjoittamisen traditiota, mikä tulee näkyvästi esille 1900-luvun alun surrealististen kirjoitustapojen myötä. Tavoitellessaan hämmästyttävää, outoa ja ihmeellistä surrealistit ottivat menetelmäkseen pähänpistot, sattumat, ääritilat ja automaattikirjoittamisen.¹ Sittenmin surrealismi, sattuman tuominen keskeiseksi osaksi kirjoitusprosessia, on muuttunut osaksi lähes jokaisen luovan kirjoittajan praktiikkaa. Siitä on tullut keino rikkoa liian ennakoitavaa tekstin rakentumista. Verkkokirjoittamisessa sattuma on kokenut uuden tulemisen, kun kirjoittajat käyttävät hyväkseen hakukoneita tekstiä rakentaessaan, ja hakutuloksia tietyn sanan kohdalta käytetään kuten vapaita sanaan liittyviä assosiaatioita.²

Sattuman avulla luodut metaforat – kun kuvattavan (*tenor*) ja kuvaajan suhde (*vehicle*) on summittainen – pyrkivät lukijan mielessä yhdistymään mielikuviksi, ja näin mielivaltainen sanapari muuttuu yllättäväksi. Riittää, että sanayhdistelmässä subjektit ja verbit rinnastuvat, silloin kieliopillinen rakenne ohjaa lukijaa tulkitsemaan ne metaforisina kuvina. Sanoihin liittyvien assosiaatioiden ohjaamana lukija hakee yhdistäviä seikkoja erillisten sanojen välille. Toki tällaista sattumakin on tulkittu subjektikeskeisesti, ja on ihailtu kirjoittajan nerokasta taitoa ”käyttää” sattumaa. Kirjoittajan nerokkaat valinnat paljastuvat kuitenkin illuusioksi, koska myös yksinkertaiset ohjelmat voivat tehdä samankaltaisia valintoja jo olemassa olevasta kielestä.³

Sattuman eksplisiittinen käyttö tekstissä on myös sopimus lukijan kanssa, sen johdosta lukija ei keskity etsimään tekstistä kirjoittajan intentioita. Toisin on silloin, kun sattumanvaraisia elementtejä käytetään apuna ideoinnissa, ilman että niistä jätetään merkkejä lukijalle. Sattuma auttaa kirjoittajaa rikkomaan kaavamaisia lauseita ja ajatuskuvioita. Kyse on luovan kirjoittamisen menetelmästä, joka auttaa kirjoittajaa vähentämään kontrolliaan. Esimerkiksi Natalie Goldberg (2004, 123–125) kehottaa harjoittelemaan kaavoittuneen lauseen rikkomista kirjoittamalla verbejä ja substantiiveja

¹ *Surrealismsin manifestissaan* Andre Breton korosti metaforaa ihmeiden tekemisen välineenä. Hänestä kaunein ja hämmästyttävin kuva on sellainen, joka yhdistää sattumanvaraisesti etäiset asiat (Breton 1996, 56).

² Hakukoneen käytön eräs piirre on sattumanvarainen metaforisuus. Esimerkiksi Leevi Lehdon Google – runogeneraattori. <http://www.leevilehto.net/google/google.asp>

erilleen ja sitten yhdistelemällä niitä sattumanvaraisesti. Harjoituksen alkuperä on surrealistien tavassa nostella sanoja hatusta.⁴

Toisessa Godbergin harjoituksessa hajotetaan lauseita. Ensin etsitään mielenkiinnoton teksti ja otetaan siitä muutamia peräkkäisiä lauseita. Sen jälkeen tästä aineistosta kirjoitetaan uutta tekstiä sekoittamalla sanoja vapaasti keskenään, substantiiville tai verbille ei anneta enempää painoarvoa kuin konjunktioille. Näin kirjoitetaan syy- ja seuraussuhteita rikkovaa tekstiä. Harjoituksen seuraavassa vaiheessa tekstiin sijoitetaan sattumanvarainen määrä välimerkkejä. Lopuksi teksti vielä luetaan eläytyvästi ja vaihtelevin äänenpainoin. Goldbergin mukaan tässä harjoituksessa avataan kielen lukkiutumia. Kiinnostavaa on, että hän painottaa tässä sitä, kuinka kieli vaikuttaa havainnointiin ja ajatteluun. Lauseiden muodostaminen on usein subjekti-verbi-objekti-rakenteen ohjaamaa, mikä Goldbergin mukaan sitoo havaintoja ja ajattelua:

”Ajattelemme lauseilla, ja tapamme ajatella on myös tapamme nähdä. Jos ajattelemme subjekti-verbi-objektirakenteella, maailmamme muodostuu vastaavasti. Kun raotamme lauserakennetta, vapautamme samalla energiaa ja näemme maailman tuoreesti ja uudesta kulmasta.“ (Goldberg 2004, 91.)

Monet subjektikeskeisen kirjoittamisen pedagogit ovat huomaamattaan tuoneet esille sen, kuinka kieli ohjaa ajattelua. Peter Elbown mukaan eri kielet suorastaan johtavat erilaiseen ajatteluun. Hän pohtii sitä, kuinka toisissa kielissä on helpompi kehittää ajatuksia kirjoittamalla ja kuinka toiset kielet taas suosivat sitä, että ajatus hahmotetaan ensin mielessä. Hän esittää hypoteesina, että ehkä sanajärjestyksiltään suhteellisen kontrolloiduissa kielissä, esimerkiksi englannissa, on helppoa tuottaa ajatuksia kirjoittamalla. Sen sijaan sellaiset kielet kuin latina, joissa on vapaampi syntaksi, antavat liikkumatilaa merkityksien keksimisessä, mikä johtaakin siihen, että kirjoittajan on luonnosteltava ajatus mielessään pitemmälle, ennen kuin hän voi kirjoittaa sen. (Elbow 2000, 118.)⁵

³ Tässä jää pohtimatta se, missä määrin kieliaineksen assosiointi perustuu ajatukselle ”sanavarastosta”, ja mitä muita perusteita assosiaatiolle on.

⁴ Goldbergin harjoituksessa taitetaan paperi pituussuunnassa ja kirjoitetaan toiselle puolelle mitkä tahansa kymmenen substantiivivia. Sitten käännetään paperi ja kirjoitetaan viisitoista verbiä. Harjoituksen tarkoituksena on kiinnittää huomiota verbin voimaan, ja havahduttaa kirjoittaja laajentamaan käyttämiensä verbien skaalaa. (Goldberg 2004, 123-125.)

⁵ Elbow, Peter. *Everyone Can Write* : Essays Toward a Hopeful Theory of Writing and Teaching Writing. Cary, NC, USA: Oxford University Press, Incorporated, 2000

Hahmottaessaan vapaan kirjoittamisen (*freewriting*) periaatteita Elbow osoittaa, kuinka tuo vapaa ja kontrolloimaton tila, johon kirjoittaja hakeutuu, ei olekaan täydellisen tyhjä eikä hahmoton. Vapaa kirjoittaminen perustuu hänen mukaansa joko koherentteihin ja epäkoherentteihin muotoihin. Koherenttia on esimerkiksi tunnetilojen kirjaaminen, kun taas epäkoherenttia on esimerkiksi nonsense-kirjoittaminen. (Elbow 2000, 116).⁶ On huomattava, että vapaan kirjoittamisen taustalta on hahmotettavissa erilaisia kielellisiä strategioita jopa assosioinnin suhteen.

Kaiken kaikkiaan kielen merkitys assosioivassa kirjoittamisessa on olennainen. Sen sijaan, että assosiointia pidettäisiin yksinkertaisesti vain alitajunnan (*subconscious*) hyödyntämisenä, kyse onkin rajoittuneen kielisuhteen avartamisesta. Kielen takana ei siis ole alitajunta, vaan alitajunnan takana vaikuttaa kieli.

⁶ Tämä Elbown dikotomia on liian jyrkkä, ja prosessikirjoittamisen teorialle ominaisesti sen taustalla on pelkistetty oppositio kontrollin ja vapauden välillä. Olennaista tässä yhteydessä on kuitenkin se, että Elbown jako koherenttiin ja epäkoherenttiin assosiointiin osoittaa että assosioinnissakin on genrensä.